

Lapin yliopiston yhteiskuntatieteiden tiedekunnalle

Lausunto Marjo Liukkosen sosiologian väitöskirjan käsikirjoituksesta *Hennalan naismurhat 1918* (251 s. 7 kuviota). Lapin yliopisto 2.4.2017.

Liukkonen
Valkonen J.
Kinnunen M.

5.7.17

Tiedekunnan pyytämänä esitarkastajana pyydän lausua seuraavaa.

Aiheen valinta

Vuoden 1918 sota on Suomen uudenajan historian tutkituimpia alueita. Sodan väkivaltaisista jälkiselvittelyjä on tutkittu paljon, mutta vasta 1990-luvulta alkaen on kiinnitetty huomiota myös sodan mentaalisiin tekijöihin. Uusien historioiden myötä (mikrohistoriallinen tutkimus, naistutkimus, muistitietotutkimus) myös tutkimuskysymykset ovat avartuneet ja lähdeaineistot laajentuneet käsittämään unohdettuja toimijoita ja henkilökohtaisia aineistoja, kuten muistitietoa, yksityishenkilöiden kirjeitä tai päiväkirjoja. Sisällissodan väkivaltaiset kuolemat, erityisesti naisiin kohdistuva väkivalta ja teloitukset, ovat edelleen vähän käsitelty alue 1918 tutkimuksessa. Tätä puutetta Liukkosen väitöskirjaksi tarkoittama käsikirjoitus Hennalan naismurhasta 1918 pyrkii paikkaamaan. Tutkimusaihe on siten relevantti ja haastava.

Haasteen työlle asettaa puuttuvat lähteet, sillä teloituksista ei juuri jäänyt asiakirjallista tietoa. Puuttuvan tiedon tavoittamiseksi säilyneiden asiakirjojen vertailu mukana olleiden kertomuksiin, ts. muistitietoon, on työn kysymysten kannalta hedelmällinen lähtökohta. Tähän Suomen eri arkistojen laajat 1918 muistitietokokoelmat antavat hyvät mahdollisuudet.

Tutkimusongelma, teoreettinen viitekehys ja tutkimuskysymykset

Liukkonen keskittyy työssään Hennalan vankileirillä toukokuussa 1918 tapahtuneisiin naisten teloituksiin. Hänen lähtöoletuksenaan on, että naisten kuolemat olivat tietoisien toiminnan tulosta.

Liukkosen pääkysymys on, miten Suomen suurin naismurha oli mahdollinen? Hän perustelee aivan käsikirjoituksensa alussa termivalintansa kuolemista. Murha-termillä hän viittaa Suomen sotasurmat 1914–1922 -hankkeen määrittelyyn, jossa murha-sanana synonyymejä ovat teloitukset, ampuminen ja mestaus (alaviite 3, s. 5). Nostaisin alaviitteessä olevan selityksen ja ko. keskeisen termin kuitenkin leipätekstiin ja siirtäisin sen johdantoluvusta tutkimuskäsitteiden yhteyteen.

Liukkonen jatkaa Hennalan naismurhia 1918 käsittelevää lisensiaattityötään syventyen nyt naisiin kohdistuvan väkivallan syihin. Aikaisemmissa 1918 tutkimuksissa kuolleiden nimiä ja nimiluetteloita on laadittu yksittäisten tutkijoiden ja valtiovallan toimesta (viimeksi Suomen sotasurmat 1914–1922 -hanke), mutta mentaalisia syitä väkivaltaan on vain sivuttu.

Työn teoreettis-metodologinen lähtökohta on feministisessä ja historiallisessa sosiologiassa. (s. 16)

Liukkonen pyrkii kyseenalaistamaan ja paljastamaan vallan ilmentymiä ja valtaapitävien miesten

dominanssia (s. 14). Hän pyrkii sijoittamaan Hennalan naismurhat laajempaan kokonaisuuteen kontekstualisoimalla poikkeuksellisia tapahtumia Hennalassa toukokuussa 1918. Edellisten lisäksi hän hyödyntää mikrohistoriallista tutkimusotetta ja muistitietutkimuksen lähtökohtia.

Tutkimuskysymysten kannalta kulttuurin mikro- ja makrotasot eivät ole vastakkaisia vaan toisiinsa limittyneitä kokonaisuuksia (vrt. 17–18). Työn keskeisiä käsitteitä ovat *valta* ja *vastarinta* (Hannah Arendt, Michel Foucault). Liukkonen hyödyntää Arendtin ajatuksia väkivallasta, totalitarismin synnystä ja ihmisenä olemisen ehdoista sekä ajatuksia foucaultilaisesta valtakäsitteestä ulottamalla sen sukupuolen analyysiin (18). Holokausti-tutkijoista hän hyödyntää Zygmund Baumanin ajatuksia mm. keskitysleirien hierarkioista. Käytettävissä olisi ollut kansainvälistä natsien vankileirejä koskevaa tutkimusta, mm. naisista ja holokaustista, mutta niitä ei ole työssä juurikaan hyödynnetty (esim. Carol Rittner & John K. Roth: *Different Voices: Women and the Holocaust*). Työn yksi keskeinen käsite on vastarinta ts. vallan funktio, mutta työssä sen kehittäminen jää harmillisen pinnalliseksi. Koska kaikissa olosuhteissa vastarintaa ei voi osoittaa, tarve naamioitua vastarintaan kasvaa erityisesti tilanteissa, joissa kansalaisvapauksia tai henkilökohtaista vapautta rajoitetaan. James C. Scott nimittää ilmiötä arkipäivän vastarinnaksi. Vastarinta voidaan nähdä *julkisena* tai *naamioituna vastarintana*. (ks. 1, James C. Scott, *Everyday Form of resistance* 1990, *Domination and the Arts of Resistance. Hidden Transcripts* ja U-M Peltonen, *Punakapinan muistot* 1996, 259–272, 328–33). Scottin vallan ja vastarinnan käsitteellinen erottelu voisi olla hyödyllinen myös Liukkonen työssä, koska hän käsittelee vastarinnan muotoja (”suora”, ”epäsuora”, ”näkyvä”, ”reipas” jne. vastarinta s. 200–210), mutta ei viittaa lainkaan tutkimukseen.

Tärkeä havainto työssä on yhdistää viime vuosisadan alun rotuhygieniä-ajattelu vuoden 1918 sisällissodan väkivaltaisiin jälkiselvittelyihin ja naismurhiin. Rotuhygieenisen diskurssin myötä Euroopassa luotiin tieteellinen käsitys mm. ”villeistä”, ”epäterveistä”, ”kelvottomista” ja ”loisivista” ihmisroduista. (Hannah Arendt ideologisten rasismien alkuperästä ja seurauksista, Julian Honkasalo, Koneen säätö, Rohkeusblogi 16.3.2017). Rotu-ajattelu tunnettiin myös Suomessa, mutta sen kytkeminen 1918 naismurhiin, edellyttää työssä erityisen tarkkaa argumentointia. Tekijän on syytä tuoda esiin aiempia tutkimuksia, joissa on viitattu ilmiöön käyttämällä puhdistus-termiä. Esimerkkinä voi mainita poliittista väkivaltaa tutkineen Jukka Kekkosen, joka kirjoittaa uusimmassa tutkimuksessaan *Kun aseet puhuvat* (2017) mm.: ”Summa summarum: vankeihin kohdistunut politiikka oli kaikilta olennaisilta osiltaan tietoisien valintojen tulosta (...) Voittajien tavoitteena oli riittävän ankara rankaiseminen, vastustajan perinpohjainen nujertaminen ja vastustajille kostaminen, sanalla sanoen puhdistus.” (Kekkonen 2017, 166).

Aineisto ja metodit

Väitöskirjatyön lähteitä ovat mm. Kansallisarkistossa säilytettävät Valtiorikosoikeuden ja Valtiorikosoikeuksien syyttäjistön asiakirjat, Lahden sotavankileirin vankikortit, Hennalan pidätyskortit, Papiston luettelo 1919, Työväen Arkistossa säilytettävä Terroritilasto, Kansallisarkiston kotisivulla oleva

Suomen sotasurmat 1914–1922 nimitiedosto, aiemmat selvitykset kuolleista ja kadonneista sekä eri arkistojen 1918 muistitietoaineistot liittyen Hennalan vankileiriin 1918.

Tutkimuksen ensimmäiseen kysymykseen: Millaista arkea Hennalan vankileirillä elettiin, tekijä etsii vastauksia arkistojen ja museoiden muistitietokokoelmista ja nimeää ne vankien muistelmiksi.

Toiseen kysymykseen: Keitä murhatut naiset olivat, hän hyödyntää Valtiorikosoikeuksien syyttäjistön arkistoa, mm. pidätyskortteja, naisten kuulustelupöytäkirjoja sekä eloonjääneiden että ammutuista kertovia muistelmia. Kolmanteen kysymykseen: Miten teloitettavat naiset valikoituivat, hän etsii vastauksia vertailemalla olemassa olevia ja itse kokoamiaan teloitettujen ja henkiin jääneiden naisten henkilötietoja sekä naisiin liittyviä muistitietoaineistoja keskenään.

Haasteen työlle asettaa se, että kirjallisia lähteitä teloituksista on vähän tai niitä ei ole ollenkaan.

Historiantutkija Jorma Kalela on esittänyt hedelmällistä kritiikkiä alkuperäistä lähdekritiikkiä kohtaan. Hän on esittänyt: ”Lähteet eivät ole luotettavia tai epäluotettavia, vaan eri tavalla informatiivisia” ja lisännyt, että mikä tahansa lähde on käyttökelpoinen todisteena. Ero lähteiden välillä on suhteellinen, kaikki riippuu kysymyksestä: ”Onko lähde pätevä vastaamaan juuri tähän kysymykseen?” (Kalela, *Historiantutkimus ja historia*, 2000, 92). Tekijän kannattaisi tutustua myös Carlo Ginzburgin *The Judge and the Historian* (1999) teokseen, jossa Ginzburg käsittelee hedelmällisellä tavalla puuttuvan lähteen tai vain yhden lähteen merkitystä tutkimukselle. Myös muistitietotutkimuksen uranuurtajan Alessandro Portellin tutkimuksia tekijän olisi syytä hyödyntää syvällisemmin. Jos lähdettä ei ole eikä syitä tai motiiveja tiedetä, on etsittävä toisenlaista tietoa, näin Liukkonen onkin tehnyt.

Muistitietotutkimus kohdistuu omaehtoisein joko omakohtaisiin tai yhteisöllisiin kokemuksiin perustuvaan historialliseen tietoon. Muistitiedon tuottama tieto tarjoaa jälkiä ja johtolankoja tutkijan kysymyksiin samalla tavoin kuin muutkin lähdeaineistot, ts. lähteet ovat eri tavoin informatiivisia. Mikrohistoriallisen tutkimuksen ja muistitietotutkimuksen oivallukset ja metodit korostavat vuoropuhelua eri aineistojen välillä.

Naisvankeja käsitellessään tekijä toteaa, että naisvankiluvut vaihtelevat eri tutkimuksissa, koska aiempi tutkimus ei ole kiinnittänyt juurikaan huomiota toukokuun 1918 naisvankimääriin.

Liukkonen selvittää tutkimuksessaan Hennalassa vangittujen naisten iän, kirjoillaolokunnan, ammatin, sotilastaustan ja perhesuhteet sikäli kuin tietoa on saatavilla. Saadakseen kontekstitietoja vangin arjesta, hän tutkii sotilaiden ja työntekijöiden hierakioita, vankileirin johtoa, sairaalan lääkäreitä ja sairaanhoitajia sekä muita Hennalaan palkattuja työntekijäryhmiä. Hän ryhmitellyt muistitiedon temaattisiin kertomuksiin mm. kuulusteluista, kasarmialueesta, vangin päiväjärjestyksestä, kurinpidosta ja tietoisesti tuotetusta nälästä, kaupankäynnistä, työstä ja vartijoiden rankaisutoimista.

Liukkonen erottelee leirin naisvangit neljään ryhmään: Pakolaisnaisiin ja heidän lapsiinsa, Punakaartin naissotilaisiin, Punakaartin Punaisen Ristin sanitääreihin ja Punakaartin huoltotehtävissä toimiviin naisiin. Hän etsii johtolankoja arkistodokumenttien ja muistitiedon avulla kiinnittämällä huomionsa naisten keskinäisiin suhteisiin, kaltoinkohteluun ja raiskauksiin, seksuaalisuuteen ja äitiyteen. Hän tutkii, millaista informaatiota eri lähteet tarjoavat em. teemoista ja suhtautumistavoista naisiin. Tekijän väite, ettei muistitietoa/kertomuksia miehiin kohdistuvasta ruumiinhäpäisemisestä ole, on virheellinen, sillä sekä punaisten naisten että miesten ruumiita häpäistiin Suomessa vuonna 1918. (Peltonen 1996, 196–170).

Käsitteellisen *Teloitukset* alaluvussa Liukkonen selvittää murhattujen naisten nimen, iän, syntymäajan, kirjoillaolokunnan, teloitusajan, ammatin ja tehtävän Punakaartissa. Luettelo lähdetietoineen esitetään tutkimuksen liitteessä 1: Hennalassa murhatut naiset (s. 237–250). Teloituksia käsitellessään hän erittelee naiset ammatin tai tehtävän mukaan tehtaalaisnaisiksi ja naiskaartilaisiksi sekä vertailee eri lähteiden tuottamaa informaatiota mm. siitä, miten naisiin suhtauduttiin. Hän selvittää vangitut eri paikkakuntien naispunaartilaiset ja saa tuloksen, että teloitettuja naisia on yhdentoista paikkakunnan punakaartista.

Tekijän päämääränä on osoittaa vangittujen ja lopulta ammuttujen naisten valikointitapoja ja syitä. Tekijän oletus on, että viha johti väkivallantekoihin, mutta hänen olisi syytä myös eksplisiittisesti esittää kysymys, mistä viha kumpusi jo työn alussa (s. 12–13).

Työn rakenne ja esitystapa

Työn etenee loogisesti, tällä hetkellä lukuja on kuusi: 1. Johdanto, 2. Tutkimuksen toteutus, 3. Hennalan arki, 4. Sotilaat ja työntekijät, 5. Naisvangit ja 6. Miten Suomen suurin naismurha oli mahdollinen, jossa käsitellään tutkimuksen tuloksia. Nostaisin luvun 5 Naisvangit yhteydessä olevan alaluvun *Teloitukset* omaksi luvukseen, sillä se on keskeinen koko työn kannalta.

Liukkonen on otsikoinut luvun 2 *Tutkimuksen toteutus*, alaluvun Salapoliisityö teloitettujen löytämiseksi, mutta voisi nimetä sen myös *Johtolankametodiksi*, joka on mikrohistoriallisen tutkimuksen yksi menetelmä tavoittaa informaatiota tutkimuskysymyksiin.

Esitystavan paikoittainen epätasaisuus ja puutteet viitteissä heikentävät harmillisesti tulkintojen uskottavuutta. Väitöskirja edellyttää eksaktia argumentointia, sen tarkoituksena on vahvistaa tutkijan tulkintojen uskottavuutta. Aikaisempaa 1918 tutkimusta esitellessään Liukkonen tyytyy luettelemaan 1918 tutkimuksia (s. 34–35), mutta ei esitele ko. tutkimusten tuloksia tässä yhteydessä vaan vasta kuviossa 6 työn lopussa (s. 215). Kuvio on toiminut varmasti tekijän ajattelun ja omien tulosten jäsentäjänä, mutta se ei kuitenkaan ole paras mahdollinen tutkimustulosten esitystapa. Liukkonen on hyödyntänyt oman työnsä kannalta keskeisiä 1918 väkivaltaa käsitteleviä tutkimuksia, kuten punakaartin naissotilaita ja punaisia naisia käsitteleviä tutkimuksia, mutta 1918 vankileiritutkimuksia on hyödynnetty valikoiden. Lähdeluettelosta

puuttuvat mm. Allan Tiitan *Suomenlinnan sotavankileiri-tutkimus 1918–1919* (1983), opinnäytetyöt: Virva Liski, *Maitoa, verta ja merisotilaita. Naisten selviytyminen Santahaminan punavankileirillä 1918* (HY 2017), Essi Ylitalo, *”Innokas punikki”. Hyvinkään punakaartilaisnaiset sisällissodan jälkiselvittelyissä 1918* (2011, HY) tai K. Ala-Häivälän *Vankina valkoisten. Oulun vankileiri 1918* (eThesis 2000, HY). Myös Sture Lindholmin toukokuussa 2017 ilmestynyt *Fänglegerhelvetet Dragsvik. Massdöden i Ekenäs* on keskeinen työn kannalta, mikä ei ymmärrettävästi ole mukana esitarkastukseen huhtikuussa jätetyssä työssä. Myös lähdeluettelo ja viiteapparaatti on paikoin epätarkka ja puutteellinen. Viittasin edellä työn kuvioihin ja totean, etteivät kaikki kuvat ole relevantteja lopullisessa työssä. Liitän lausunnon mukaan erillisen liitteen korjaus- ja parannusehdotuksista.

Tulokset ja luotettavuus, johtopäätökset

Jukka Kekkonen on tuoreessa poliittista väkivaltaa ja laillisuutta 1918 käsittelevässä tutkimuksessaan *Kun aseet puhuvat* esittänyt: ”Valkoisille voiton sinetöityminen antoi mahdollisuuden rangaista vastustajaa sen väkivallasta ilman vastakoston pelkoa. Samalla repressioon rakentui sisään poliittisen puhdistuksen elementtejä.” (Kekkonen, 2017, 104) Mielenkiintoinen kysymys Kekkonen mukaan on ...”kuinka pitkälle (myös) valtiorikosoikeuksien toiminta voidaan tulkita tietoiseksi puhdistukseksi ja kuinka paljon kysymys ole ”ajan hengestä”, joka johti ankaraan rangaistuskäytäntöön.” (Kekkonen 2017, 126). Tähän kysymykseen Marjo Liukkosen väitöskirjatutkimus etsii ja antaa vastauksia.

Liukkosen laskelman mukaan toukokuussa Hennalan leirillä oli 2282 naista, mutta kesäkuussa heitä oli vain 341. Alle 15-vuotia lapsia leirillä oli toukokuussa 289. Liukkonen osoittaa, että Hennalassa teloitettiin 224 naista. Hennalan vankileirin olojen kontekstualisointi ja eri lähteiden antama informaatio osoittavat, että toukokuussa 1918 naisvankien olot olivat kurjat ja kohtelu julmaa. Naisiin kohdistui henkistä ja fyysistä väkivaltaa, heitä käytettiin seksuaalisesti hyväksi ja moni heistä joutui raiskauksen uhriksi. Liukkosen tutkimuksen mukaan teloitetuista puolet tuli Turun ja Porin läänin alueelta, yksi neljännes Uudeltamaalta ja yksi viidennes Hämeestä. Teloitettavien valikoinnin suoritti Hennalan kenttäoikeus pikaisten henkilötietokuulustelujen ja saamiensa lausuntojen perusteella. Pääsääntöisesti housuihin pukeutuneet naiset ammuttiin. Teloitetuista kuusi oli 30-vuotiaita, valtaosa naisista oli teini-ikäisiä ja parikymmenvuotiaita naimattomia ja lapsettomia tehdastyöläisiä. Edellä mainitut tutkimustulokset poikkeavat aikaisemmista tutkimuksista.

Tekijät, jotka mahdollistivat Suomen suurimman naismurhan Liukkonen on tiivistänyt kuvioon 7: Hennalan naismurhien katalyytit (s. 217, edellyttää mm. termin katalyytti avaamisen). Hennalan naismurhien virittäjiksi hän tulkitsee mm. vallassa olevien äärinationalistisen suuntauksen ja eugeniikan tarjoamat välineet, vastustajan byrokraattisen dehumanisoinnin, vihan ja koston oikeuttamisen, punaisten naissotilaiden ja venäläisten demonisoinnin sekä agraarin mieskulttuurin ja modernin naiskulttuurin yhteentörmäyksen.

Naismurhien virittäviä tekijöitä on ollut runsaasti, mutta en ole vakuuttunut siitä, vastaako tutkimus kysymykseen (s. 19) naismurhista ”porvariston luokkaruumiin rakennusprojektin osana.”

Joistakin kriittisistä huomautuksista huolimatta totean, että Marjo Liukkosen väitöskirjaksi tarkoittama käsikirjoitus perustuu tekijän itsenäiseen tutkimukseen ja täyttää väitöskirjan vähimmäisvaatimukset. Käsikirjoituksen kiistaton ansio on työn empiirisen aineiston haltuunotossa. Kaiken kaikkiaan tutkimus tuo uutta tietoa naisiin kohdistuvasta väkivallasta ja sen mekanismeista vuonna 1918. Lisäksi tutkimus syventää tietoa 1918 naismurhista ja tuo uudenlaisen, validin tulkinnan siitä, mitkä tekijät mahdollistivat Hennalan naismurhat toukokuussa 1918.

Edellä esitettyyn perustuen, esitän väittelyluvan myöntämistä Marjo Liukkoselle.

Helsingissä 28. kesäkuuta 2017

Ulla-Maija Peltonen

Dosentti

Helsingin yliopiston filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Liite: Korjaus- ja parannusesityksiä Marjo Liukkosen väitöskirjaksi tarkoitettuun työhön.